
Mine't-Türâsi'n-nakdî: Dirâse ve tahlîl

Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ

Kahire: Mektebetü Vehbe, 2020, 936 sayfa

ISBN 9789772255092

II. (VIII.) yüzyılın sonlarına doğru artan rivayet faaliyetleriyle beraber tedvin çalışmalarının hız kazanması, sair İslamî disiplinlerde olduğu gibi edebiyat alanında da birtakım yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bu yeniliklerin belki de en önemlisi, uzun zaman dilimine yayılan sözlü tenkit faaliyetlerinin peyderpey tedvin edilmesi olmuştur. Asmaî'nin (ö. 216/831) *Fuhûletü's-şuarâ'*, İbn Sellâm'ın (ö. 231/846) *Tabakâtü fuhûli's-şuarâ'* ve İbn Kuteybe'nin (ö. 276/876) *eş-Şi'r veş-şuarâ'* adlı eserleri, tenkit faaliyetlerinin yazılı serüvenine örnek verilebilecek ilk eserlerdendir. Sözlü-yazılı tenkit serüveni arasında köprü vazifesi gören bu eserler, alanında temel kaynaklar kabul edilmiş ve ilerleyen dönemlerde sistemli hale gelecek tenkit faaliyetlerinin şekillenmesinde belirleyici rol üstlenmiştir. Söz konusu eserlerden hareketle sonraki dönemlerde şiir tenkidinin bir ilim olarak anıldığı çalışmalar ortaya çıkmıştır. Ebü'l-Hasan İbn Tabâtabâ'nın (ö. 322/934) *İyârü's-şîr*, Kudâme b. Ca'fer'in (ö. 337/949 [?]) *Nakdû's-şîr*, Ebü'l-Hasan el-Cürçânî'nin (ö. 392/1001-1002) *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmih* ve İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin (ö. 456/1064) *el-Umde fî mehâsini's-şîr ve âdâbih* adlı eserleri, IV (X) ve V. (XI.) yüzyıllarda sistemleşerek gelişen şiir tenkidine dair yapılan çalışmalardan sadece bazılarıdır.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle çalışmalarını Arap dilinin incelemeleri çerçevesinde yürüten ve klasik Arap şiirine hatırı sayılır eserler kazandıran Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi Belagat Bölümü eski başkanı Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ'nın değerlendirme konumuz olan *Mine't-Türâsi'n-nakdî: Dirâse ve tahlîl* adlı kapsamlı eseri, tedvin döneminden sonra Arap şiir tenkidinin olgunluk evresi kabul edebileceğimiz dönemde telif edilen, erken dönem Arap şiir tenkidini sistematik bir şekilde işleyen, şiir tenkidi sahasında yeni ve özgün esaslar belirleyen Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Hasan el-Cürçânî ve İbn Reşîk'in adı geçen eserlerinin metot ve muhteva yönüyle analiz ve kritiğini yapmaktadır. Yazar, müelliflerin tenkit kriterlerini belirlemede hangi esaslara dayandıklarının tespit ve tahlilini yapmasının yanı sıra söz konusu eserlerde istihsat amaçlı aktarılan şiirleri de edebî beğeni perspektifiyle açıklamaktadır. Bu açıdan metot yönüyle olmasa da klasik şiir tenkidi eserlerini şerhetmesi yönüyle eserin alanda ilk olma özelliği taşıdığı söylenebilir. Eser, şiir tenkidi sahasında kaynak eserlerin analizini

yapmasıyla metin şerhi, bu eserlerde yer alan şiirler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmasıyla şiir şerhi, şiirde yer alan edebî ve belagî inceliklere dikkat çekmesiyle de şiir tenkidi gibi farklı disiplinlere hitap etmektedir. Birbiriyle ilintili üç disiplini edebî zevk ekseninde işleyen yazar, aynı zamanda üç eserde yer alan muğlak ve anlaşılması güç açıklamaları da izah etmektedir.

Klasik metinlerin nasıl okunacağına dair önemli bilgilerin yer aldığı bir mukaddime ve üç bölümden oluşan eserin her bir bölümü bir eserin incelenmesine ayrılmıştır. Bu bölümlerdeki ana konu, müelliflerin şiir ve şairlere dair görüşlerinde anlaşılmayan ya da yanlış anlaşılan hususlara dikkat çekmek, bunları açıklamak ve teoride kalan bilgileri şiir üzerinden pratikte işlemektir. Klasik eserlerde -yeri geldiğinde- vaki olan müphem ve muğlaklığa dikkat çeken yazar, âlimlerin verdikleri eserlerin yaşadıkları toplumdan ve kültürden soyutlanamayacağını, toplumun algı seviyesine göre şekillendiğini savunmaktadır. İlimlerin başlangıç ve olgunluk seviyeleri de böyledir. Eserlerin zorluk dereceleri, ilgili ilimlerin işlendiği ve tetkik edildiği zamandaki toplumun algı seviyesiyle ilintilidir. Bu bağlamda yazar, Kudâme ve Ebû'l-Hasan el-Cürçânî'nin eserlerinin küçük hacimlerinden yola çıkarak söylediklerinin oldukça az olduğunu belirtmektedir. Gerekçe ise bunların Mütenebbî (ö. 354/965), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi lügat ve şiirde behre sahibi âlimler döneminde yaşamış olmalarıdır. Bu dönemde yaşayan ulema tabakası başta olmak üzere toplum, az ve öz anlamlarla yetinmekteydi. İbn Reşîk ise bu iki isme nazaran biraz daha geç dönemde gelmiştir. İçinde yaşadığı toplumun yapısı, kendisinin daha fazla şey söylemesini gerektirmiştir. Bu sebeple eseri, önceki eserlere göre daha hacimli olmuştur.

Eserin bir diğer ana konusu, ilgili üç çalışmadaki şiirlerin münekkittler tarafından *-neden ve nasıl-* güzel görüldüğüdür. Yazar, her ne kadar özel bir başlık ayırmasa da eserleri değerlendirdiği bölümlerde bu konuya etraflıca değinmektedir. Şiirin güzel görülmesinde ilk başlarda bir metodun bulunmadığını, sadece akıcı *-selâse-* ve tatlı *-uzûbe-* kabul edilen şiirlere örnek olarak sayfalarca beyit aktarıldığını, dolayısıyla bu güzelliğin hangi kıstaslara dayandığının gerekçelendirilmediğini belirtmektedir. Müelliflerin sadece güzel ve etkili kabul edilen şiirleri aktarmakla yetinmeleri, şiirin güzel ve estetik görülme sebebinin şiirde saklı olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle yazar, şiirin kapsamlı ve derinlemesine tahlil edilmesi durumunda *-güzel, tatlı, hoş-* gibi şiire atfedilen sıfatların gerekçelerinin gün yüzüne çıkacağı görüşündedir. Bu konuda gerekli materyallerin, tahlil ve eleştiriye konu olan şiirin kendisinde mevcut olduğunu vurgulayarak bizzat şiirler üzerinde durulması ve bunların etraflıca okunması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Yazara göre şiir tenkidinin işlendiği eserlerde güzellik ve estetik noktasında var olan gerekçelendirme noksanlığı, Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-1079) *Delâilü'l-îcâz* adlı eserini kaleme aldığı V. (XI.) yüzyıla kadar sürmüştür. Buradan hareketle konuyu Cürcânî'nin *Delâilü'l-îcâz*'ına getirerek eseri; şiirin, diğer bir ifadeyle beyan/ifade gücü yüksek metinlerin hangi kıstaslara göre güzel bulunduğunu gerekçelendiren, edebî metnin güzel addedilmesini mantıkî örgüde belli esas ve ilkelere oturtan eserlerin ilki kabul etmektedir. *Delâilü'l-îcâz*, Arap dilinin inceliklerini ortaya koyması ve şiir-nesir ayırımı yapmaksızın Arapça'nın beyanî inceliklerini irdeleyerek yansıtmaya yönüyle şiir-îcâz ikilisinin aynı yelpazede değerlendirildiği eserlerin öncüsüdür. Cürcânî'nin sadece nahvi ön plana çıkarmadığını, bununla beraber nahvin işlevsel hale getirilmesi sonucu oluşan sentakstan beşerin güç yetiremeyeceği beyanî inceliklere de değindiğini belirten yazar, onun benimsediği metinleri anlama ve anlamlandırma metodu üzerinde durmaktadır.

Yazarın, Arapça terkipleri tahlil eden ve bu terkiplerde mevcut ifade gücünü nahiv ilmi ekseninde gerekçelendiren Cürcânî'nin eleştirel ve analiz eksanlı metoduna değinmesi, eserde önemli bir yer tutan onlarca şiirin tahlil edilmesi ve değerlendirilmesinde takip ettiği metodu yansıtmaktadır. Şiir tahlilinde esas alınması gereken metot, yazara göre Cürcânî'nin eserinde takip ettiği metot olmalıdır.¹ Söz konusu metodun çerçevesini genel bir şekilde izah ettikten sonra eserin kaleme alınma amacını açıklamaktadır. Buna göre eserin amacı, Cürcânî'nin metodu ışığında ilgili üç münekkidin eserinde yer alan ve güzel görülen şiirleri tahlil etmek ve güzel *-istihsan-* görülmelerinin sebebini izah etmektir. Dolayısıyla *-Bu şiir güzeldir, akıcıdır, kalitelidir-* şeklinde tenkit kriterlerinden soyut tek cümlelik ifadelerin arka planına ulaşabilmek için Cürcânî'nin takip ettiği nahvî-anlamsal metot iyi idrak edilmelidir. Kitapta verdiği şiir örneklerini bu düşünceden hareketle yorumlayan ve tahlil eden yazar, şiirin kendi içinde birçok beyanî inceliği saklı tuttuğuna sürekli dikkat çekerek okuyucunun şiirler üzerinde durmasını istemektedir.

Girişte metin ve şiir tahlilinde benimsenmesi gereken metodu genel olarak ele alan yazar, eserin birinci konusu olan Kudâme'nin *Nakdüş-şîr*'ini değerlendirmeye geçer. Burada Kudâme'nin şiirin kaliteli ve yavan olanı hakkında ilk olarak kendisinin kalem oynattığını iddia etmesini eleştirmekte; Câhiz, İbn Kuteybe ve Müberred (ö. 286/900) gibi âlimlerin her ne kadar özel telifleri olmasa da bu alanda etkili görüşler ortaya koyduklarını savunmaktadır.

1 Muhammed Ebû Mûsâ, her ne kadar Cürcânî'nin metinlere yaklaşımı üzerinde dursa da diğer çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmada da Mahmûd M. Şâkir'in (ö. 1997) tezevvuk metodunu (menhecetü't-tezevvuk) benimsemiştir. Cürcânî'nin dil zevkinden esinlenen bu metot, Ebû Mûsâ'nın söz konusu çalışmada kendine geniş yer bulmuştur.

Kudâme'nin ortaya koyduğu eserin tarihsel arka plana sahip olduğuna ve eserde işlenen konuların tohumlarının, Kudâme'den önce benzer konularda kalem oynatan âlimlerin eserlerinde dolaylı da olsa var olduğuna işaret ederek Arap şiir eleştirisinin özü itibariyle müslümanlara dayandığının ve Arap şiir tenkidinin sistemleşmesinde Yunan şiir tenkidinin doğrudan etkisinin olmadığını altını çizmektedir. Eserin yoğun muhtevasına dikkat çeken yazar, orijinal olması itibariyle Kudâme'nin şiirin kalitelisini belirlemek amacıyla aktardığı sıfat ve niteliklerin gerçek anlamda uygulanması durumunda, Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) nahiv sahasında temel kaynak olan *el-Kitâb*'i gibi *Nakdüş-şîr*'in de şiir tenkidi sahasında birincil kaynak olacağı görüşündedir.

Şiirde doğruluk, şiir tenkidinde rasyonellik, şiirin sıfat ve nitelikleri, gazel-nesîb ayırımı gibi *Nakdüş-şîr*'de geçen birçok konuya değinen yazar, bu konuların kısa açıklamalardan oluşmasının, iletilmek istenen mesajı daha da müphem hale getirdiğini belirterek Kudâme'nin görüşlerini yeri geldiğinde kelime kelime tahlil etmektedir. *Nakdüş-şîr*'in ana konularını tahlil ve eserde geçen şiirleri şerhettikten sonra kitabın ikinci ana konusu olan Ebü'l-Hasan el-Cürçânî'nin *el-Vesâta*'sının tahliline geçen yazar, burada *el-Vesâta*'yı *Nakdüş-şîr*'den ayıran yönler üzerinde durmaktadır. *Nakdüş-şîr*, şiiri bir ilim kabul edip sistemleştirme misyonu üstlenirken; *el-Vesâta*, Mütenebbî etrafında oluşan iki uç görüş üzerinden şiirin özelliklerini tahlil etmektedir. Bunun yanında yazara göre Kudâme, eserinde şiiri merkeze almış ve şiirle ilgili vezin, kafiye, lafız ve mâna gibi unsurları işlemiştir. Bundan dolayı Kudâme; bir şairin şiirsel nitelik ve özelliklerini irdelemek yerine salt konuyla ilintili şiirleri aktarmıştır. Diğer bir ifadeyle Kudâme, şairi değil şiiri esas almıştır. Cürçânî ise şiirden ziyade şairi esas almıştır. Kişisel yetenek ve kabiliyetlere değinmesi, şairi şair yapan faaliyetleri aktarması, şairin kaliteli ve en kaliteli seviyeye nasıl ulaşabileceğini belirtmesi telif ettiği eserin Kudâme'nin eserinden farklı olduğunu gösterir. Bu şekilde Kudâme şiir ilmini ortaya koymuş; Cürçânî ise bu ilmin şairdeki yansımaya değinerek pratik boyutu esas almıştır.

el-Vesâta'dan sonra kitabın üçüncü ve son bölümü olan İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin *el-Umde* adlı eserinin tahliline geçen yazar (s. 780), Kudâme ile İbn Reşîk'in eserlerinin isim yönüyle benzer olduğuna dikkat çekerek İbn Reşîk'in, Kudâme'nin analiz ve tespitlerine önem verdiği ve birçok yerde ondan alıntı yaptığı görüşündedir. Eser adlarının benzer olmasına ve İbn Reşîk'in Kudâme'ye yoğun bir şekilde ilgi göstermesine rağmen iki kitap arasında bariz farkların bulunduğunu belirten yazara göre zaman faktörü, söz konusu farkların oluşmasında etkili olmuştur. Kudâme IV. (X.) yüzyılın başlangıcında, İbn Reşîk ise V. (X.) yüzyılın ortalarında yaşamıştır. İki şiir

âlimi arasındaki bu zaman farkı, ortaya koydukları eserlerin gerek yöntem gerek de içerik yönüyle farklı olmasına doğrudan etki etmiştir. Kudâme'nin eseri meseleler üzerinde kafa yorma, akli ön planda tutma, şiirin bileşenlerini tahlil etme, bu bileşenlerin niteliklerini belirleme ve şiirin güzel olan ve olmayan yönlerini tespit etme gibi konularla ön plana çıkmaktayken; İbn Reşîk'in *el-Umde*'si, şiire dair ilim ehlinin rivayetlerini aktarma, konuyla ilgili şairlerin görüşlerine yer verme ve yeri geldiğinde kendi görüşünü belirtme gibi özelliklerle ön plandadır.

Yazara göre *Nakdüş-şîr* ile *el-Umde* arasındaki bir diğer fark, şiirin tanımı ve yapısına müelliflerin yaklaşımlarıdır. Kudâme, şiirin yapısını tahlil etmiş; şiiri kaliteli ya da kusurlu kılan niteliklerini aktarmıştır. İbn Reşîk ise kendi perspektifinden şiiri tahlil etmek yerine ilgili alanın uzmanlarının görüşlerine sıkça yer vermiş ve konuyla ilgili rivayetlerden seçmelerde bulunmuştur. Aktardığı ve üzerinde durduğu bilgiler ya medih, hiciv, nesîb, risâ gibi tema eksenlidir ya da bu temaların nazma dökülmesini tetikleyen etmenlerdir. Buradan hareketle yazar, Kudâme'yi meseleleri tahlil ve tetkik eden akılcı bir konuma yerleştirmekte; buna karşılık yoğun bir şekilde rivayetlere sarılan İbn Reşîk'i de tabii olarak nakil yönü ağır basan biri olarak tanıtmaktadır (s. 782).

Söz konusu üç eserin konularını ayrıntılı bir şekilde tahlil eden, okuyucunun anlamakta zorlandığı veya farklı yorumlara açık olan görüşler üzerinde duran Ebû Mûsâ'nın bu eseri, şiir tenkidi alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Metinleri şerh ve tahlil ederek klasik dönem eserlerinin gelişigüzel okunmaması gerektiğine işaret etmesi yönüyle eser, önemli bir misyon üstlenmektedir. Bunun yanında içerdiği önerilerle sonraki çalışmaların önünü açması yönüyle de alandaki araştırmacılar için hatırı sayılır bir vizyon taşımaktadır. Özellikle şiiri, Arap gramerinin değişkenlik gösteren fonksiyonlarına bağlı olarak tahlil etmesi, nahvin anlama yansımasına dikkat çekmesi ve şiirden hareketle şairin arka plandaki beyan gücüne ulaşmaya çalışması Ebû Mûsâ'nın, bu eserini *Delâilü'l-îcâz* ile sistematikleşen nazım teorisi ve Mahmûd M. Şâkir ile özdeşleşen tezevvuk metodu çerçevesinde kaleme aldığını gösterir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken temel husus onun, nazım teorisini sadece şiire uygulamamış olmasıdır. İlgili üç müellifin şiir ve şairlere dair açıklamalarını, diğer bir ifadeyle üç eserde yer alan konu başlıklarını bu teori ekseninde tahlil ederek müphemliklerle dolu bir metnin nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir okuma metodolojisi sunmuştur. Bu ise klasik metinlerin girift ve çetrefilli ibareleriyle boğuşan günümüz araştırmacılarına örneklik teşkil etmesi açısından oldukça önemlidir.

Eserin şiir ve klasik nesirden oluşan pasajlarla dolu olmasının yarattığı zorluğu, pasajlar arasına günümüz kültürel ve sosyal problemleriyle ilgili

açıklamalar sıkıştırarak hafifletmeye çalışan Ebû Mûsâ, bu üslubuyla klasik eserlerin anlaşılmasına imkân sağlamış, aynı zamanda günümüz araştırmacılarının *Bu alanda ne yapılabilir?* sorusuna da cevap vermiştir. Bunun yanında eserin yoğunluğunu azaltmak için tahlil ettiği şiirlerin -varsa- arka planını aktarmayı ihmal etmemiştir. Müelliflerin, eserlerinde işledikleri konulara dair genel bilgi vermiş, muğlak ve anlaşılmayan açıklamaları tahlil etmiş, ardından konuyla ilgili aktarılan şiirleri şerhetmiştir. Eserde onlarca şiirin şerhinin yapılmış olmasının, ancak binbir zahmetle çözülebilen klasik şiir metinleriyle ilgilenen araştırmacılara büyük fırsatlar sunduğu söylenebilir.

Son olarak eserin biçimsel özelliklerinden bahsetmek isteriz. Mektebetü Vehbe'de yayımlanan eserin kahir ekseriyetinin harekesiz olması, atıfta bulunulan kaynakların çoğu yerde sayfa numaralarıyla belirtilmemesi, tercih edilen kâğıdın kalitesinin yer yer gözü yoracak bir görünüm alması eserin eksiklerinden addedilebilir. Bu eksiklerin görmezden gelinmesi durumunda eserin, klasik şiir tenkidi üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar nazarında temel kaynaklar arasına girmeye aday olacağı açıktır.

İsmail Araz, Arş.Gör.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi /

Research Assistant, Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, Türkiye

ORCID 0000-0002-3482-0483

DOI 10.26570/isad.1134053

ismmailaraz@gmail.com